

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ
Факультет музичного мистецтва
Кафедра оркестрових інструментів

**ОВОЛОДІННЯ НАВИЧКАМИ ГРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВИХ
ІНСТРУМЕНТАХ**

Методичні рекомендації до курсу «Спецінструмент»
для здобувачів спеціальності 025 «Музичне мистецтво»
освітньої програми «Духові та ударні інструменти»

Харків 2024

УДК 780.64(=161.2)

О-32

Друкується за рішенням науково-методичної ради ХДАК
(протокол № 13 від 29.04.2024 р.)

Рецензенти:

Коновалова І. Ю., доктор мистецтвознавства, завідувач кафедри теорії та історії музики
Харківської державної академії культури

Откидач В. М., доктор мистецтвознавства, професор кафедри оркестрових інструментів
Харківської державної академії культури

Укладач:

Козеняшев Є. А., старший викладач кафедри оркестрових інструментів

О-32

Оволодіння навичками гри на українських духових інструментах : метод. рек. до курсу
«Спецінструмент» для здобувачів зі спеціальності 025 «Музичне мистецтво», спеціалізації
«Духові та ударні інструменти» / М-во культури та інформ. політики України, Харків.
держ. акад. культури, Ф-т музич. мистецтва, Каф. оркестрових інструментів ; [уклад. Є. А.
Козеняшев]. Харків : ХДАК, 2024. 16 с.

Методичні рекомендації з дисципліни «Спецінструмент» спеціалізації «Духові та ударні інструменти» «Оволодіння навичками гри на українських духових інструментах» мають на меті дати студентам знання про походження і розмаїття українського народного інструментарію і допомогти оволодіти навичками гри на інструментах, притаманних українському народові.

Вони мають допомогти створенню музичного фундаменту, на якому буде базуватися подальший розвиток музиканта і, таким чином, сприяти виконанню одного з завдань сучасної музичної педагогіки - вихованню музиканта, який володіє усім арсеналом останніх досягнень теорії та практики виконавства.

УДК 780.64(=161.2)(072)

© Харківська державна академія культури, 2024 р.

© Козеняшев Є. А., 2024

ВСТУП

Процес підготовки висококваліфікованих виконавців на духових музичних інструментах містить у собі розв'язання кількох складних музично-педагогічних проблем.

Виконавська майстерність професійного музиканта визначається передусім якістю комплексної підготовки його як освіченого всебічно розвинутого фахівця.

Мистецтво гри на духових інструментах складається з великої кількості різноманітних психофізичних дій людини для перетворення струменя повітря у музичний образ. Формування високопрофесійних виконавців – завдання завжди актуальне, і кожний період розвитку суспільства втілює свої цілі та задачі, доповнюючи і розвиваючи теорію та практику попереднього покоління. Це стосується також і музики, її естетико-художньої еволюції, яка безпосередньо впливає на критерії музичного виконавства. Змінюється і розвивається методика гри на дерев'яних духових інструментах; сучасне виконавство розширюється не тільки рахунком все більш різноманітного репертуару, але і завдяки новим дослідженням у галузі музичної акустики та інструментарію. .

Мета праці – дати студентам знання про походження і розмаїття українського народного інструментарію і допомогти оволодіти навичками гри на інструментах, притаманних українському народу.

Вони мають допомогти створенню музичного фундаменту, на якому буде базуватися подальший розвиток музиканта і, таким чином, сприяти виконанню **одного з завдань** сучасної музичної педагогіки - вихованню музиканта, який володіє усім арсеналом останніх досягнень теорії та практики виконавства

ВПРОВАДЖЕННЯ

З давніх часів бажання людини відтворити всесвіт у своєму житті спонукало її до пошуку засобів об'єднання з ним. Перші настінні малюнки, перші відтворені людиною звуки природи - це її спроби до копіювання оточуючого середовища. Людина створювала музичні інструменти, що імітували природні звуки – вітра, дощу, співу птахів тощо. Таким чином, еволюціонуючи, людство створило

музичне відображення дійсності. Музика увійшла у повсякденне життя у вигляді релігійних обрядів, весіль, поховань, побутових святкувань та родинних традицій.

Музична культура українського народу являє собою багатогранний, глибоко змістовний та різноманітний за напрямками шар загальної художньої культури суспільства. Народний інструментарій, як органічна складова частина народної творчості, разом з нею зазнав широкого розвинення і розмаїття. На Україні широко побутують такі народні інструменти як скрипка, цимбали, бандура, кобза, гармоніка, труба, коза тощо. Але найстародавнішим і одним з найпоширенішим серед народу музичним інструментом є сопілка та її різновиди. Їй належить велика роль в становленні й розвитку народної інструментальної музики.

СОПІЛКА

Історія виконавського мистецтва на сопілці рахує кілька століть і сьогодні переживає хвилю підйому популярності, підвищення зацікавленості виконавців та набуває нових якостей та змісту.

В сиву давнину репертуар народних сопілкарів складала тільки невеликі пісенні та танцювальні мелодії для супроводу обрядів, побутові пісні і танки. Але талановиті народні інструменталісти – імпровізатори, розширюючи форму інструментального твору та ускладнюючи його ладо-інтонаційну структуру, почали виконувати їх відокремлено від обрядової дії, виключно для слухання. Досвідченні народні сопілкарі намагалися розширити можливості інструменту.

Відомо, що найдавнішими інструментами, на яких можна було зіграти якусь мелодію, є духові. І серед них сопілка – один з найстародавніших. Прототипами сучасної сопілки були різноманітні духові інструменти, які колись називали дудками, ріжками, піпелями, сопелями тощо. Всі вони різнилися за способами звукодобування. На сопілці звук утворюється за допомогою свистка. Напевне, свистковий механізм був первісним, бо принцип його дії можна було помітити і в природі, і серед оточуючих людей речей. І зараз до нас дійшли зразки виготовлених стародавніми майстрами глиняних свистків у вигляді коників, баранців, птахів, вигаданих тварин тощо. В глибоку давнину вони були

символами «охоронців роду». На території України була знайдена унікальна пам'ятка культури – кістяна дудка епохи палеоліту. Тобто зроблена приблизно 20 тисяч років тому. До найдавніших письмових згадок про сопілку належать записи візантійського історика Феофілакта Симокатта (IV ст.), арабського мандрівника Аль-Масуді (V ст.) та арабського географа Ібн-Даста (X ст.).

Процес створення інструменту в ті далекі часи був досить простим. Пальці доволіно клалися на виготовлену дудочку, і на місцях, де лежали пучки пальців, залізним прутиком випікалися чи вирізувалися ножом шість отворів. Зроблені «на око» сопілки майже ніколи не мали якоїсь стабільної настройки. Їх звукоряди більш-менш точно наближалися до мажорного чи мінорного ладів.

Народні майстри – сопілкарі намагалися розширити можливості інструменту. шляхом збільшення чи зменшення кількості отворів та, на свій смак, підстроювали звукоряд. Все залежало від нахилів і уподобань виконавця. Так виникли сопілки із гуцульським, полтавським, поліським, закарпатським та іншими строями.

Зараз ми маємо в наслідок від попередніх поколінь та діяльності сучасних майстрів велику сопілку «родину»: сопілка діатонічна – прима, альт, тенор і бас, зубівка, денцівка, дводенцівка або жоломига, флюяра велика та мала тощо.

УКРАЇНСЬКА ФЛЕЙТА ПАНА – СВИРИЛЬ

Український інструментарій нараховує велику кількість народних духових інструментів, серед яких: сопілка, зубівка, денцівка, дводенцівка, тилинка, жоломига, трембіта, суренка, окарина, коза, зозуля, дрімба та багато інших, враховуючи різноманітність регіонів, де вони використовуються з давен.

У сучасній виконавській практиці ці інструменти використовуються з багатьма конструкторськими винаходами, які видатні виконавці створюють заради підвищення технічного рівня виконавства.

Особливу увагу привертають інструменти з багатьма голосниками, таких, наприклад, як кувікли – інструменти, що складаються з трьох-чотирьох трубок різної довжини, з'єднані між собою у рівній площині.

Флейта Пана присутня майже на кожному континенті. Це багато цівкові флейти, що складаються з кількох очеретяних, кістяних, бамбукових, або металевих дудок (порожнистих трубок різної довжини, які по черзі зменшуються. Вони закриті од низу, але верхівки відкриті, та можуть бути розміщені у кілька рядів.

Існує велика кількість їх різновидів: індіанська сампоньо (однорядна антара або дворядна сіку), румунський мускал та молдовський най, українська кувця (ребро), корейський со, литовський скудучай, грузинська соїнарі (ларчемі).

Володимир Шухевич, автор праці «Гуцульщина» пише: «Двобічна свиріль має коротші і довші цівки, а проти високість тону не походить від цього, але залежить від чоликів, яких до певної глибокості понатикано у цівки.»

Про однобічну свиріль пише: «високість тону залежить від довготи цівок. Підлога цієї свирілі, в яку позакладені цівки, дугоподібна, щоб прискорити прикладання до уст пищиків, а тим самим без пауз відтворювати звуки різної висоти».

Народний майстер з Полтавщини І.І. Козаченко створив свій різновид флейти Пана, поєднуючи вісімнадцять цівок, найдовша з яких відтворює сопілку-бас з нотою ре першої октави, а решта інших – це цівки з нотою ми, фа, соль, ля, сі, до тощо. На кожній знизу є отвір, що відкривається металевим пелюстком і таким способом підвищує кожний звук на півтона вгору. Використовуючи принцип передування кожна цівка відтворює свій тон у діапазоні чотирьох октав, що дає великі можливості для виконання багатьох творів.

Інструмент має великі розміри та збирається з двох частин, що тримають два кріплення.

Таким чином, багатоцівкова денцівка є новим різновидом флейти Пана. яку автор використовує у своїй концертно-виконавській діяльності на різноманітних концертних майданчиках України для виконання творів Скорика. Лисенка, Скорульського тощо.

ДРИМБА –УКРАЇНСЬКИЙ ВАРГАН

Варган, або щелепна арфа, є відомий у всьому світі. Він має багато назв залежно від культури і регіону. Існує багато оповідань та стародавніх артефактів, які свідчать, що варган має довгу і розвинуту історію, яка пов'язана з історією наших предків.

Відомий європейський музикознавець Фон Бакс, вивчаючи варгани багатьох країн світу, склав перелік з 1150 назв, та виявив, що багато з них пов'язані зі словом «рот» - «ротова скрипка чи арфа» (від старослов'янської варга (рот) та грецької органон (музичний) та зі звуком чи механікою інструменту (угорською доромб (вібрація).

Вік деякий артефактів варганів, які були знайдені на території Європи та Азії, сягає двох з половиною тисяч років.

Варган (дримба, хомуз, дан-мои, коу-ксяни, доромби, кубиз...) – це язичково-щипковий інструмент, в якому об'єднані ознаки язичкових, щипкових та духових інструментів. Одночасно він є також й ударним інструментом.

Як щипковий інструмент, він складається з рами та закріплених на ній тростини (з металу, дерева, очерету або бамбуку). Його тримають зубами, а на тростині грають пальцями. Модифікація вібрації здійснюється за рахунок зміни форми рота і положення язика.

Діапазон українського варгана – дримби – може давати діапазон двох октав. Найчастіше він використовується в гуцульському музичному побуті. Існує її різновид – карпатська дримба, яка має нижчий від гуцульської дримби стрій. Крім того, карпатська дримба має свій різновид подвійна дримба, яка характеризується більш складною технікою звукобудування.

Цікаво, що традиційна (гуцульська) дримба вважається жіночим інструментом. Навіть існує вираз – кожна друга гуцулка уміє в дримбу. Народна традиція приписує дримбі здатність зцілювати своєю характерною вібрацією, яка передається на організм людини. Відомий в Україні майстер дримб Дмитро Дзюба кожному зробленому власноруч інструменту дає власну назву: Лотос,

Ельф, Мамай, Хмара тощо. Він виготовляє інструменти з міді, чорного металу або нержавіючої сталі.

Часто варгани асоціюються виключно зі стародавньою народною традицією. Але сучасна музична культура все частіше обертається до своїх джерел, щоб відшукати свою неповторну тотожність.

І в сучасній музичній практиці композитори і виконавці (в основному народного стилю і стилю рок) звертаються до цього характерного інструменту в пошуках неповторного звучання. В Україні варган знайшов своє місце в композиціях гуртів Чур, НАСПУД, ДримбаДаДзига.

Українська дримба також несе в собі крім притаманних народному інструменту ознак музичної культури українського народу, ще й ознаки спадкоємності поколінь і символіку незламності народу на протязі всієї історії України.

ТАРАГОТ

Перші згадки про тарагот в угорських джерелах датуються XV ст. Не відомо, чи угорці, які іммігрували зі Сходу у 9 ст., були першими, хто завезли його до Європи. Але, безперечно, інструменти цього типу, що походять з Близького Сходу (зурна), завозилися у Східну Європу турками у Середньовіччі. Про це свідчить термін «турецька трубка», що використовувався як синонім слова taragato. Не є виключенням, що інструменти обох традицій (східної і західної) були об'єднанні в одне ціле. Тарогато, у тому вигляді, що зберігся до нас, має турецьке походження і з'явився в Угорщині під час турецької війни. До 18 ст. він був різновидом шалюмо з подвійним язичком та без отворів. Це був дуже галасливий та хрипкий інструмент, тому використовувався як сигнальний, а під час бою - як горн чи волинка. Хоча, у залежності від типу використаного язичка, він також може видавати і дуже тонкий, але, одночасно, глибокий м'який звук.

Оскільки тарогато був культовим інструментом, особливо під час війни Ракоці за незалежність 1703-1711, його використання в Угорщині було заборонено у 18 ст. Габсбурзькою монархією. Сучасна версія була винайдена Венселем Йозефом Шундою - одинарний язичок конічної форми, схожий на

саксофон-сопрано, зроблений з дерева зазвичай гренаділла. Самий розповсюджений розмір *soprano tarogato* (сі-бемоль) має довжину 29 дюймів (74 см), його звук схожий на щось середнє між англійським ріжком та сопрано-саксофоном. Існують і інші розміри: виробник Янош Стоуассер створив сімейство з 7 розмірів, самим великим з яких був контрабасовий тарогато в строю Е.

Сучасний тарогато дуже мало схожий на історичний тарогато, ці два інструменти не потрібно плутати. До речі, назву *Schundaphone* треба вважати більш точною, але термін «тарогато» використовується із міркувань національного іміджу автентичного інструменту. Цей інструмент був символом угорської аристократії. Виробництво такого інструменту в Угорщині зупинилось після Другої Світової Війни, хоча «тарогатос», як і раніше, продовжували виробляти у Румунії та інших країнах. У 90-х роках ХХ століття декілька угорських виробників знов почали виробництво інструменту.

Сучасний тарогат іноді можна почути у третьому акті опери «Трістан та Ізольда» Р. Вагнера. В деяких оперних театрах, наприклад, у Королівській опері Лондона, стало традицією використовувати його замість англійського ріжка.

У 1928 році британський музичний журнал «Творець мелодій» повідомив, що кларнетист із Оксфорда Френк Дайер використовував «тарогосу» (новий угорський інструмент) - як дещо середнє між саксофоном та англійським ріжком - у його симфонічному оркестрі. Також відомо, що румунський музикант Думітру Фаркаш зробив цей інструмент популярним у всьому світі - саме він вважається самим відомим виконавцем на тарогато.

Німецький саксофоніст Петер Брецманн використовує тарогато у в своїх альбомах «Безкоштовний джаз» та «Вільна імprovізація». До того ж, цей інструмент звучав у виконанні британського саксофоніста Евана Паркера. Американські виконавці Чрльз Ллойд та Скотт Робінсон також використовували тарогато. У 2015 році румунська співачка Ірина Росс випустила сингл «Тарогот», в якому цей інструмент звучить у пісні танцевального характеру.

РІЖОК

Це дуже розповсюджений український духовий інструмент ще з періоду стародавніх слов'ян. Він складається з дерев'яної цівки, у якій розтрубом слугує ріг тварини, голосник робиться з очеретяної трубки з пищиком, інколи з подвійною тростиною. Різновидом ріжка є жалійка, яка більш елітна за звучанням та вишукана за будовою. Зараз також виготовляють півхроматичні ріжки. (Схема аплікатури на *ріжку* у Додатку, с.11)

ОКАРИНА (ЗОЗУЛЯ)

Слово «окарина» перекладається з італійської гусенятко. Вона являє собою глобулярну флейту, що виготовляється з кераміки, дерева, кістки, рога, пластику. Вона має від 6 до 12 отворів. Форма окарини сферична зі свистковим приладом. Існують більш складні різновиди окарини –подвійної чи потрійної структури, де є 2 чи 3 відносно свисткових пристроїв. Родина окарин дуже велика. Є інструменти великих розмірів з розвиненою системою клапанів. Вони об'єднуються в оркестри (хори) окарин, які нараховують до 30 виконавців.(Схема аплікатури на *окарині* у Додатку, с.12)

ЖОЛОМИГА (ДВОДЕНЦІВКА, ПІВТОРАДЕНЦІВКА)

Ці інструменти являють собою подвійні сопілки (флейти), що з'єднані між собою. Подвійна флейта — під цим терміном розуміють і двоголосні духові інструменти, і спосіб гри з використанням двох інструментів одним виконавцем. Вони мають дві цівки однакової довжини, де в отвори свистків встановлюються чопики-денця, які мають спільний губник. Часто виготовляються з одного шматка деревини. Вони є відомі ще під назвами дубельцівка, джоломига. (Схема аплікатури на *жоломизі* у Додатку, с.13-14)

Віткі

полтавські хроматичні: ноти "до", акорд "солє", бас "ре".

Філікатура.

права рука ліва рука

отвори знизу

● Завжди отвори Філікатура ринки акорд та бас іскрилки. Ф# мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор.

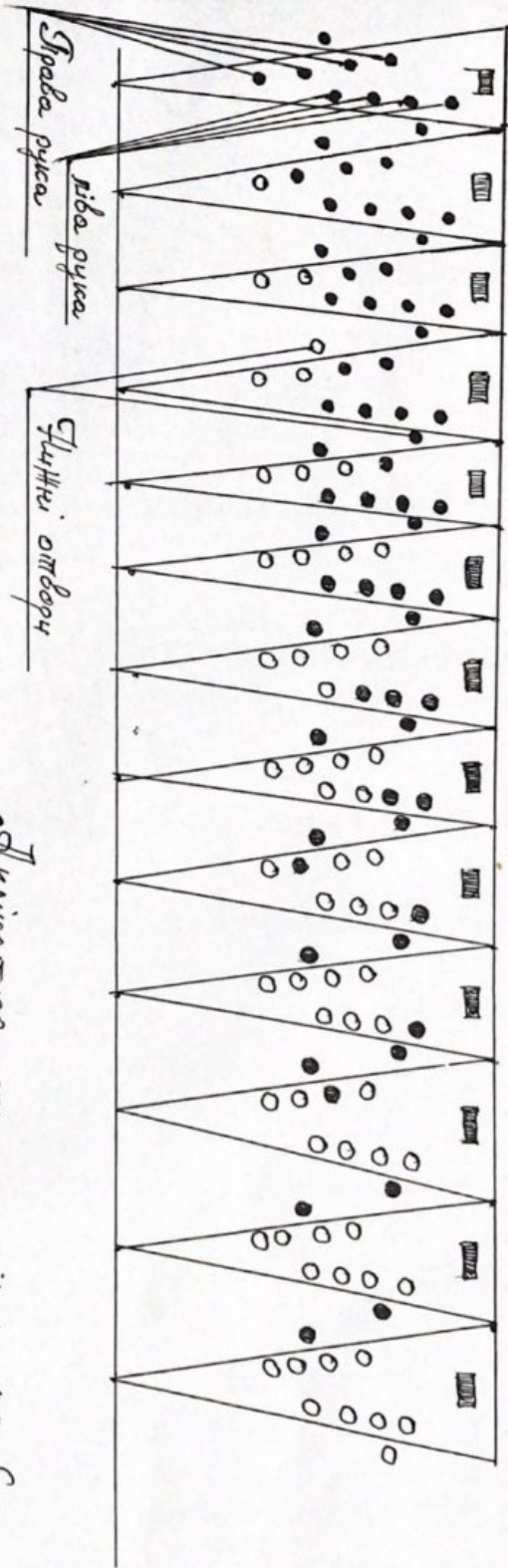
○ Відкриті отвори ноти звертає д. ф. іскрилки: "солє" мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор.

● Завжди не керувати. "ре" мажор. Дуже важливо писати ризично, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор.

○ Сучасніше звертати. це також дуже важливо писати, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор, мажор.

Органни

_____ *nico*lo "pa", *pu*ria "fo", *bae* "fo".

- Відкриті отвори.
- Закриті отвори.

Шкількатура окорич *nico*lo та *bae*,
 ірентична "fo" каффорній, але віднодірає
 тоналібичи звуками "pa" Іоктади,
 та "fo" мадої октади.

Анжикатуга
Морини харина (чүрчүгү)

Handwritten musical notation on a single staff. The notes are: G, F#, G, B, B, F#, G, G, F#, B, B, F#, G, G, B, B, F#. Below the staff, the word "paba" is written under the first G, "niba" under the last G, and "paba" under the final G.

Handwritten musical notation on a 12-string fretboard. The strings are labeled "paba niba" at the top and "Anjaputi" at the bottom. The fretboard shows various notes and circles representing fingerings or specific techniques across the strings.

omboy

Dardani omboy

Dardani the nonobafay

Handwritten musical score for guitar, featuring two systems of notation. The top system uses a six-line staff with notes and stems. The bottom system uses a guitar fretboard diagram with circles for notes and lines for strings. The text "omboy" and "Dardani omboy" is written vertically on the left side of the fretboard diagram.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсенич П. Володимир Шухевич (1849-1915): Життя і культурно-громадська та етнографічна діяльність. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 1999.
2. Белько О. Знахідки з Лубенщини // Нові дослідження козацької доби в Україні. Збірка наукових статей . Вип. 8. К., 1999. С. 65-67.
3. Брель О.В. Нові надходження до фондів НІКЗ «Чигирин». Музичний інструмент – дримба // Могилевські читання. Збірник наукових праць. –К, 2011. С.331-334.
4. Вітвицький В. Музичними шляхами. // Сучасність, 1989.
5. Горенко Л. Військова музика Лівобережної України XVII–XIX століть в особах та постатях //Проблеми людини. Т.17. К. 2000.
6. Гуменюк А.І. Дримба // Українські народні музичні інструменти. К. : Наукова думка, 1967. 243 с.
7. Журнал «Наука і суспільство», Вип. 12. Київ, 1985. С.40.
8. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. К. 1993.
9. Іванченко Ю. Київ як мистецький Атеней XVII-XVIII століть.// Мистецтвознавство України. №10. К.,2009.
10. Історія української культури. У п'яти томах. Том 4, кн.2: Українська культура другої половини XIX століття / Редакційна колегія тому, кн.2: [Скрипник Г. А. – головний ред. та ін.]. К. : Наукова думка, 2005.
11. Майкевич Л. Археологічні пам'ятки Львова. Львів : Логос. 2008. 154 с.
12. Романовський В. З історії розвитку духових оркестрів в Україні XVII-XIX століть. К. 2001.
13. Хоткевич Г. Музичні інструменти Українського народу. Х.1930.
14. Черкаський Л.М. Дримба (варган) // Українські народні музичні інструменти. К. : Техніка, 2003. 264 с.
15. Черкаський Л.М. Українські народні музичні інструменти. Навчальний посібник. К. : ДАККіМ, 2005. 264 с.

16. Шреєр-Ткаченко О. Я. Історія української музики. Частина перша. Розвиток української музичної культури від найдавніших часів до середини XIX ст. К. : Музична Україна, 1980.

Навчальне видання

ОВОЛОДІННЯ НАВИЧКАМИ ГРИ НА УКРАЇНСЬКИХ ДУХОВИХ ІНСТРУМЕНТАХ

Методичні рекомендації до курсу «Спеінструмент»

Укладач:

Козеняшев Євген Альбертович,
старший викладач кафедри оркестрових інструментів ХДАК

Комп'ютерний набір Козеняшев Є. А.

Комп'ютерна верстка І. Колесник

Видається в авторській редакції

План 2024

Підписано до друку 29.04.2024 р. Формат 60x84/16.
Гарнітура «Times». Папір для мн. ап.
Ум. друк. арк. 7,67. Обл.-вид. арк. 8,52.

Адреса редакції і видавця:
ХДАК, Україна, 61057, м. Харків, Бурсацький узвіз, 4
тел. (057) 731-27-83. e-mail: rvv2000k@ukr.net.
Свідоцтво про держреєстрацію ДК №3274 від 04.09.2008 р.